

14. Реймерс Н.Ф. Природоиспользование.-М.1990.
15. Израэль Ю.А. Глобальная система наблюдений. Прогноз и оценка окружающей природной среды. Основы мониторинга\| Метеорология и гидрология. -1974. -№7. -С.3-8.
16. Фергюсон Г.Л., Филипс М.С. Деятельность и различные вопросы, связанные с обеспечением качества воздуха \| Проблем мониторинга и охраны окружающей среды.-Л., 1989.-С.22-41.
17. Фейерклаф Ф. Дж. Подход к мониторингу окружающей среды в Великобритании\| Мониторинг состояния окружающей природной среды.-Л., 1977.-С.26-33.
18. Никаноров А.М., Циркунов В.В. Опыт функционирования и проектирования национальных систем мониторинга поверхностных вод суши\| Проблемы мониторинга и охраны окружающей среды. -Л., 1989. -С.119-128.
19. Положення про Державний моніторинг навколишнього природного середовища. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів від 23 вересня 1993 р № 85.
20. Погребенник В.Д. Фоновий екологічний моніторинг України: програма, структура та принципи організації \| Нетрадиційні енергоресурси та екологія України. -К.; 1996.-С.126-131.
21. Погребенник В.Д., Сопрунок П.М. Про організацію фонового моніторингу стану природного середовища в Україні. \| Тез. доп. конференції «Фундаментальні та прикладні проблеми космічних досліджень.»-Житомир, 1993.-С.205-206.
22. Питання біоіндикації і екології. Тези міжнарод. конф. - Запоріжжя, 1998р. - 213с.
23. Algea as Ecological Indicators. / ed.by L.Elliot Shubert. - London: Acad.Press, 1984. - 435р.

**А.Ц. БОРЖІЄВСЬКИЙ, М.Ц. БОРЖІЄВСЬКИЙ, В.М. ЦЕЙТЛІН
МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ БОЛЯРСЬКИЙ – ВИДАТНИЙ ВІТЧИЗНЯНИЙ ХІРУРГ І
УРОЛОГ**

У статті показана роль видатного хірурга і уролога професора М.М. Болярського в розвитку вітчизняної охорони здоров'я.

В статтє показана роль видного хирурга и уролога профессора Н.Н. Болярского в развитии отечественного здравоохранения.

In the article is shown the role of outstanding surgeon and urologist professor M.M. Boljarskuj in the development native cave of public health.

Стаття присвячується пам'яті видатного вченого – хірурга, уролога, анатома і клініциста, автора 56 друкованих наукових робіт, великого патріота своєї Батьківщини, талановитого організатора, одного із засновників Вінницького медичного інституту та беззмінного голови Вінницького наукового об'єднання лікарів і головного лікаря обласної клінічної лікарні ім. М.І. Пирогова професора Миколи Миколайовича Болярського.

М.М. Болярський народився на хуторі Дерновський Шадринського повіту Пермської губернії 1878 р. Отримавши атестат зрілості в Шадринському земському училищі, у 1898 р. він закінчив із Золотою медаллю гімназію в м. Камишлові і був прийнятий в Юрівський (тепер Тартуський) університет на медичний факультет. На той час Юрівський університет був носієм прогресивних думок в країні, які хвилювали розум і приваблювали до себе здібну молодь. На медичному факультеті викладали видатні вчені професора: хірург В.Г. Цеге-Мантейфель, анатом А. Раубер, фізіолог А. Шмідт, які мали великий вплив на М.М. Болярського, а образ великого Пирогова, який також свого часу закінчив цей університет, сприяв тому, що була вибрана хірургія, урологія, анатомія, любов до яких він проніс через все своє життя.

Виходець із сім'ї сільського учителя, вихований на ідеях вітчизняних революційних демократів, М.М. Болярський жив суспільними інтересами передового студентства, був наближений до гуртка М.Н. Бурденко. У 1905 році за участь в студентському зібранні він зазнав переслідувань і був змушений припинити навчання в університеті. На той час він працював земським лікарем у Новоузенському повіті Самарської губернії. В грудні 1905 р. Микола Миколайович повернувся з Дерпт, а на весні 1906 р. здав випускні іспити і отримав звання лікаря з відзнакою.

На протязі року працював земським лікарем у с. Скорodne Старооскольського повіту Саратовської губернії, після чого переїздить у Петроград, де від 1907 р. до 1914 р. працює в державній

чоловічому відділенні Обухівської лікарні спочатку у якості екстерна, а згодом штатного асистента. Обухівська лікарня на той час була одним з найбільших лікувальних закладів Росії і відіграла вагомую роль у вихованні медичних кадрів. Вона була прекрасною школою, працювати в ній було важко, але водночас дуже цікаво. У лікарні М.М. Болярський намагався частіше чергувати, асистувати та самостійно виконувати операції, курувати більше хворих. В Обухівській лікарні жив на території лікарні і він увесь час працював під безпосереднім керівництвом таких видатних хірургів, як професори Г.Ф. Цейдлер та Л.Г. Стукай, а згодом – професора І.І. Грекова та професора-уролога Б.М. Хольцова. Одночасно працював в Інституті експериментальної медицини під керівництвом відомого вітчизняного фізіолога Є.С. Лондона. У 1907 – 1908 рр. М.М. Болярський склав докторантські іспити при Військово-медичній академії; у цьому ж році він добровільно прийняв активну участь в боротьбі із черговим спалахом холери.

У 1910 році Микола Миколайович з успіхом захистив дисертацію на тему „К вопросу о травматических повреждениях печени” і отримав ступінь доктора медицини. Через багато років професор Г.Ф. Ніколаєв [2] так оцінив згадану роботу М.М. Болярського: „Метод тампонади сальником закритих розривів печінки був вперше здійснений М.М. Болярським і отримав в майбутньому широке застосування в практиці вітчизняних хірургів”.

В роки Першої світової війни М.М. Болярський очолював перший Кауфманський шпиталь Червоного Хреста імені Цесаревича на 500 ліжок, який увесь час знаходився на передовій лінії і вважався одним з кращих шпиталів південно-західного фронту.

У травні 1918 року Кауфманський шпиталь був розформований, майно та інструментарій були передані лікарні імені Пирогова у Вінниці, а Микола Миколайович за конкурсом був обраний головним лікарем та завідуючим хірургічного відділення. На цій роботі він беззмінно знаходився на протязі 21 року, виявив себе талановитим клініцистом-хірургом та урологом, науковцем та громадським діячем.

М.М. Болярський був одним із засновників охорони здоров'я на Поділлі, у якості позаштатного інспектора приймав активну участь в організації хірургічної допомоги у Вінницькій області, багато сил та енергії віддав розширенню мережі лікувальних закладів та покращенню допомоги сільському населенню Вінничини. На посаді головного лікаря багато зробив для відновлення та налагодження роботи Пироговської лікарні, яка на момент приходу М.М.Болярського фактично ще не була відкрита. У короткий час були заново відремонтовані приміщення, придбано твердий та м'який інвентар. Лікарня завдяки високій кваліфікації та зростаючому авторитету М.М. Болярського стала приваблювати масу хворих [3]. М.М. Болярський завжди глибоко вникав у всі питання різнобічного життя лікарні. Невпинно дбаючи про свій колектив, він охоче передавав свій багатий досвід та знання. За час роботи М.М. Болярського Пироговська лікарня перетворилася на зразковий лікувальний заклад на 500 ліжок із спеціалізованою медичною допомогою і великою кількістю кваліфікованих лікарів.

М.М. Болярський був прекрасним хірургом і урологом. Він володів високою технікою та блискуче виконував найрізноманітніші хірургічні втручання. Дані збереженого операційного журналу Пироговської лікарні свідчать про те, що в її хірургічному відділі проводились різні, дуже часто складні та відповідальні операції, починаючи від операцій на черевній порожнині і закінчуючи операціями на серці та головному мозку. За весь час М.М. Болярським проведено близько 35 тисяч оперативних втручань. За спогадами професора Д.П. Чухрієнко, Микола Миколайович оперував швидко та витончено, а його пальці рук нагадували дуже рухливі сосиски. Активна хірургічна діяльність М.М. Болярського високо підняла авторитет Пироговської лікарні.

Проводячи таку активну практичну роботу, М.М. Болярський завжди намагався висвітлити її в пресі. Перу Миколи Миколайовича належить 56 друкованих робіт, понад 50 доповідей на Всесоюзних та Українських з'їздах хірургів та засіданнях наукових товариств. Тематика його наукових робіт дуже різноманітна: „Колото-різана рана серця”, „Роль печінки в креатин-креатиніновому обміні в організмі”, „Статистика раку за даними Вінницької Пироговської лікарні за період від 01.08.1918 до 01.07.1926 р.”, „Техніка оперативного лікування сечостатевої нирки з матеріалами Вінницької Пироговської лікарні”, „Кишкова непрохідність від аскарид”, „Брун-Секарівська геміплегія при вогнепальному пораненні шийної частини спинного мозку”, „Вплив деяких загальних знеболюючих середників на працездатність нирок” тощо. Не дивлячись на таке велике розмаїття тематики робіт Болярського, усі їх об'єднує єдина цілеспрямованість – розробка найбільш актуальних, дуже поширених, але мало вивчених питань тих захворювань, що потребують хірургічного втручання. Велика кількість робіт Миколи Миколайовича свідчить про те, що в своїй діяльності він продовжував славні традиції вітчизняної медицини, невинно сполучав питання

лікування хірургічних захворювань та їх попередження. Так, наприклад, серед опублікованих робіт ми зустрічаємо: „Пошкодження сільськогосподарським знаряддям, способи їх попередження і лікування”, „Ракові новоутворення, заходи попередження і боротьби із ними” тощо.

У своїх наукових працях і практичній діяльності М.М. Болярський виступає як хірург-новатор: ним проведені та описані дві операції на серці, які закінчилися видужанням хворих; складні операції на нирках, печінці, головному мозку; він вперше застосував коров'ячий ріг, як пластичний матеріал при лікуванні несправжніх суглобів та переломів, один з перших почав застосовувати ранню операцію при гострому апендициті і широко пропагував даний метод в пресі, запропонував глухе зашивання операційної рани при деструктивному апендициті та власний метод фіксації опущеної нирки за допомогою клаптя широкої фасції стегна, першим почав розробляти питання сільськогосподарського травматизму.

Як патріот своєї Батьківщини, М.М. Болярський в останні роки свого життя під впливом фашистського свавілля в деяких країнах та зростання загрози нападу на Радянський Союз пише ряд наукових робіт, що мали велике значення для військово-польової хірургії; до них відносяться: „Вогнепальні поранення черепа у воєнний час”, „Вогнепальні поранення шийного відділу спинного мозку”, „Лікування гнійного запалення колінного суглобу травматичного походження”, „Судинний шов при пошкодженнях великих судин”, „Пошкодження та поранення печінки” тощо. Микола Миколайович завжди вимагав від своїх учнів нарівні з оволодінням ними основ хірургічної допомоги при різноманітних захворюваннях, також глибокого знання з урології і травматології.

М.М. Болярський був прекрасним організатором. Розуміючи важливість підготовки кадрів для країни, він добивається відкриття в м. Вінниці у 1930 році заочного медичного інституту. На ювілейній науковій конференції ВМІ у 1969 р. ректор інституту професор С.І. Корхов [1] писав „Ініціатором та організатором заочного інституту у Вінниці був головний лікар лікарні проф. М.М. Болярський – відомий вчений, хірург та педагог. Він став першим завідувачем учбовою частиною інституту”. Вінницький заочний інститут був реорганізований в 1932 р. у вечірній виробничий інститут з двома факультетами: лікувально-профілактичним та педіатричним. Заступником з учбової роботи продовжував працювати проф. М.М. Болярський. У 1934 р. інститут був перетворений на стаціонарний. Клінічною базою для інституту в основному стала Пироговська лікарня із своїми спеціалізованими корпусами. Першим заступником директора інституту з науково-навчальної роботи був М.М. Болярський, згодом став першим деканом інституту. Він приймав активну участь в будівництві двох великих корпусів на території Пироговської лікарні для клінік медичного інституту і першого анатомічного корпусу, а згодом великого морфологічного. Він був організатором кафедри факультетської хірургії, якою і завідував. В початковий період організації, у зв'язку з відсутністю лекторів, М.М. Болярський читав лекції не тільки з хірургії, але й з суміжних дисциплін. Завдяки зусиллям Миколи Миколайовича інститут був укомплектований прекрасними професорами, над цим йому довелося багато попрацювати. Проф. М.М. Болярський приклав багато сил та енергії, щоб розмістити та оснастити заново створені теоретичні та клінічні кафедри професорсько-викладацького складу та організувати будівництво морфологічного корпусу [1].

Ім'я М.М. Болярського тісно пов'язане з Вінницьким Пироговським лікарським товариством, яке він організував і очолював на протязі 15 років, згодом він став організатором обласного хірургічного товариства. Великою заслугою М.М. Болярського був нагляд за останками М.І. Пирогова та прийняття термінових заходів у 1926 р. по збереженню тіла великого російського хірурга, ідеї якого він творчо розвивав протягом усього свого життя.

М.М. Болярський був прекрасним педагогом. Він намагався передати свої знання усім, хто його оточував. Його лекції користувалися великою популярністю як серед студентів, так і серед лікарів та відрізнялись глибоким змістом, дивовижною простотою і ясністю. Через Пироговську лікарню пройшли тисячі студентів не тільки Вінницького медичного інституту, а ще й Харківського, Київського та Одеського медичних інститутів, в яких М.М. Болярський був членом вчених рад. М.М. Болярський був виключно уважним до студентів та й до всього свого оточення. Причому, чим нижче місце займала людина в суспільстві, тим більш чуйним був до неї Микола Миколайович.

М.М. Болярський, крім напруженої практичної, педагогічної і наукової роботи займався й суспільною працею. Він був депутатом обласної і міської Ради декількох скликань, був членом Вченої ради деяких науково-дослідних інститутів Вінницького обласного відділу охорони здоров'я, часто виступав з лекціями перед населенням.

М'якість, уважність, надзвичайна доступність, безкорисне і чуйне відношення до хворого – риси, що характеризують М.М. Болярського як лікаря-гуманіста на протязі всієї його лікувальної діяльності. Він був надзвичайно працьовитим. На протязі всього періоду жив на території лікарні і

майже постійно знаходився в хірургічному відділі. Продовжував невтомно працювати, не рахувався ні з труднощами, ні з віком, ні з хворобами. За молодих літ він переніс міокардит, який часто нагадував за себе. М.М. Болярський не дозволяв собі ніяких потурань, забуваючи про свій вік, працював не покладаючи рук та закликав до цього інших. Він був високоосвіченою, здібною і дуже доброзичливою людиною. Микола Миколайович мав прекрасну пам'ять та великі здібності до вивчення іноземних мов, в досконалості володів 8 іноземними мовами. М.М. Болярському була притаманна надзвичайна скромність в оцінці результатів своєї діяльності, він боровся з популізмом та хабарництвом.

Після психологічного стресу, пов'язаного з пожежею в морфологічному корпусі інституту. 19.10.1939 р. М.М. Болярський раптово помирає від інфаркту міокарду. Похований на території Пироговської лікарні перед фасадом хірургічного корпусу. Усе його життя було самовідданою працею, він був пристрасно відданий хірургії, Пироговській лікарні та Вінницькому медичному інституту.

Після смерті професора М.М. Болярського його власну велику медичну бібліотеку сім'я подарувала Вінницькому медичному інституту. М.М. Болярський належить до славної плеяди представників вітчизняної науки, все життя та діяльність яких були віддані на користь людства.

Неухильний розквіт медичної та хірургічної допомоги в нашій країні, ріст кваліфікації та доступність медичної допомоги, створення винятково сприятливих умов для наукової творчості вчених, являються найкращим пам'ятником скромному і невтомному трудівникові нашої вітчизняної медицини – професору М.М. Болярському, все життя якого було віддане хворим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корхов С.И. Некоторые этапы деятельности Винницкого медицинского института им. Н.И. Пирогова // Основные этапы и направления деятельности Винницкого медицинского института им. Н.И. Пирогова / Материалы юбилейной научной конференции ВМИ // "Здоров'я", Киев. - 1969. – С.3-18.
2. Николаев Г.Ф. К методике оперативного лечения больных с закрытыми повреждениями диафрагмальной поверхности печени // Хирургия. – 1953. – №12. – С.40-50.
3. Штеренберг Р.И. Профессор Николай Николаевич Болярский – видный отечественный хирург // Новый хирургический архив. – 1958. – №3. – С.122-123.